

ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ У МЕМОРІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ ЧУГУЄВА

Будь-яке місто пов'язане з великою історією, історією країни і малою історією, міської громади, приватного життя людей та ін. Назва його вулиць, тип забудови, соціальне призначення «промовляють» до нас. Своєрідним акумулюючим центром міського простору є музей, що відіграє роль своєрідного ретранслятора інформації, що міститься в міських «знакових системах». Простір музейної комунікації має презентувати багатовимірний образ історичної доби (через особистість, «пам'ять» архітектурних об'єктів і т. ін.) та породжувати множинність значень експозиційного образу і його «прочитання», моделювання дискурсів минулого. Втім вітчизняні музеї настільки «консервують» образ епохи, що майже не пропонують нові підходи для осмислення минулого, зокрема, з точки зору гендерної історії. А жаль, бо саме гендерний фокус відкриває нові комунікаційні можливості у репрезентації минулого.

Чугуїв зберігає потенційно експозиційні місця, пов'язані з життям і творчістю І. Рєпіна (меморіальний музей «Будинок, де жив Рєпін І.Ю., 1876 – 1877 рр.»). Зокрема, у місті здійснена часткова «консервація» системи забудови військового поселення першої половини ХІХ ст. (Художня галерея, яка є частиною художньо-меморіального комплексу ім. І. Ю. Рєпіна, розміщена у приміщенні Штабу військових поселень). Споруди музею є свідками «соціальної інформації» й містять різноманітний семантичний, історико-культурологічний та естетичний потенціал. Як зберігачі певного соціального досвіду, музейні об'єкти можуть відбивати й гендерну історію. Так, дім художника містить неабиякий історичний потенціал не лише з точки зору отримання інформації про мемуруєму особистість (через синхронію, коли збігається час будівлі і час проживання людини в будинку), а й її родину.

Історія Чугуєва як військового поселення дає підстави для виокремлення специфічної історичної форми сім'ї та дослідження її буття, що чітко регламентувалося «Положенням про військові поселення». Оскільки у військовому поселенні все робилося за правилами, то і шлюби також були справою обов'язковою й укладалися за спеціальними «Правилами про весілля». Шлюбні пари «комплектувалися» за військовим наказом у такий спосіб: складалися списки тих, кому «прийшов час»

одружуватися і виходити заміж. У призначений день збирали тих і інших. Згорнуті записки з іменами наречених кидали у дві капральські шапки і проводився «розіграш: кому хто дістанеться». До пар, які не бажали вступати у шлюб таким шляхом, застосовувалися спочатку «м'які заходи» (мирні умовляння), а якщо вони не подіяли – загрози, після яких зазвичай наречені йшли до вінця і подавали священику посвідчення від військового керівництва про свою «обопільну згоду» поєднатися шлюбом. Молоді одружувалися і ставали нещасними. Звідси в сім'ях йшли розбрати, сварки і процвітала розпуста (поселянин ніколи не залишався наодинці зі своєю родиною – у дворі чи хаті завжди перебували поселені солдати). Слід відмітити, що самотійно відмовитися від такого життя і виїхати з міста-поселення можна було тільки з дозволу військового керівництва.

Слід зазначити, що у символізм «військового поселення» потужно репрезентований в історико-культурному ландшафті Чугуєва, у тому числі й через контекст «Репінської тематики»: І. Репін народився у сім'ї військового поселенця¹. Видатний художник у своїй книзі «Далекое близкое» згадував: «Я родился военным поселянином украинского военного поселения. Это звание очень презренное, ниже поселян считались разве еще крепостные»². При цьому І. Репін чітко усвідомлював козацьке походження своєї родини. Відомо, що мешканці Чугуєва та навколишніх сіл, позбавлене Катериною II «вольностей», у своєму господарстві, побуті та культурі зберігало багато рис з вільної заможної козацької старовини. Створення військових поселень було сприйнято селянами як спроба нового поневолення.

Втім у сучасному Чугуєві символізм «військового поселення» досі інтерпретується загалом у нейтральній, і навіть позитивній манері. Це спостерігається в символічній інтерпретації місць пам'яті. І до тепер у історико-культурних побудованих спогадах сучасного центру Чугуєва особливе місце займають: будівля військових штабів, офіцерські будинки. Місто намагається зберігати своєрідність планування центральної частини міста тих часів, коли Чугуїв був центром 6 округів військових поселень (1817 – 1858 рр.). У сучасному Чугуєві зберігаються риси міста XIX ст. Це єдине поселення в Україні, де збереглися планування та регулярна забудова центру військових поселень, виконана за проектами, розробленими петербурзькою архітектурною комісією військових поселень, а також 30

¹ Художественно-мемориальный музей И.Е.Репина в г.Чугуеве [Электр. ресурс] / Официальный сайт. – Режим доступа: <http://repin.chuguev.net/>.

² Репин И. Е. Далекое близкое / И. Е. Репин. – М.: Азбука, 2010. – 384 с. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/personal/repin01.htm>.

унікальних будинків з регламентованої забудови тих часів, серед них – ансамбль центральної площі. Ці будиночки, поєднані мурами, настільки схожі між собою, що, як шуткував І. Рєпін, іноді навіть голуби помилялися двором. Це час, що змінив життя цілого народу. У локальній пам'яті Чугуєва козацтво залишається призабутою історичною «постаттю». І це при тому, що власне історія міста безпосередньо пов'язана з історією козацтва, а період військових поселень – час несвободи – залишається певним історичним символом.

Все, що Аракчєєв створював у військових поселеннях, відрізнялося однаковістю. Поселення були типовими: будинки тягнулися шеренгою на однаковій відстані один від одного, усі пофарбовані в однаковий колір, стояли по ранжиру, як солдати, – без садів, без надвірних будівель, схожі на етапні пункти. Про потреби і зручності мешканців таких поселень не було й мови; будинки зводилися «абияк», були сирими від холоду і швидко руйнувалися.

Архітектурна пам'ять «кодує» інформацією й про епоху, соціальний статус їх мешканців. Автор військових поселень військовий міністр Російської імперії Аракчєєв мав особливий погляд на жінок – їх існування мало сенс, якщо вони «служили для приросту населення». До того ж вони зобов'язані були займатися господарством. Тому «непотрібних» жінок позбавляли продовольства та виганяли з військових поселень. Характерним є наказ Аракчєєва щодо вдів: якщо у вдови немає сина, який зареєстрований у військовому поселенні, чи доньки, «придатної для якнайшвидшого приросту населення», або якщо сама вдова «не годна» для того, щоб поселянин брав її за дружину, вона повинна була залишити поселення. «Положення про військові поселення» регламентувало усі дрібниці повсякденного життя. Ось що згадував Ілля Рєпін: «За вбранням поселян військове керівництво контролювало жорстко: поселянкам заборонялося носити шовкові речі. Одного разу на вулиці, в свято, єфрейтор Серєда при всіх зірвав шовкову хустку з голови Ольги Костромітіної – дівчини з багатого роду – і на сусідньому дворі Байран порубав його сокирою».

Військова служба забирала у чоловіків багато часу, тому жінки брали на себе тягар господарських робіт.³ Час жінок був чітко розподілений: о 4:00 ранку кожна господиня повинна була приготувати обід, нагодувати худобу і вичистити хлів. Вночі заборонялося запалювати світло в будинках.

³ Флисфиш Э. Кантонисты [Электр. ресурс] / Э. Флисфиш. – Тель-Авив: EFFECT PUBLISHING, 1982. – Режим доступа: http://jhist.org/russ/kanton_03_04.htm.

Інструкції стосувалися і внутрішнього оздоблення будинків. Предмети домашнього вжитку були точно розставлені по своїх місцях. За порушення цього правила, за порушення графіка домашніх робіт і за інші провини (унтер-офіцери оглядали будинки два рази на день) жінок жорстоко карали.

До військових поселенців належала і сім'я Репіних. Батько майбутнього великого художника 27 років відслужив рядовим Чугуївського полку. Усі роботи по домашньому господарству велися матір'ю І. Репіна, Тетяною Степанівною, яка виховувала чотирьох дітей. Під час військових походів полку, за відсутності чоловіка, вона виконувала «казенні повинності». Жодна поселенка не мала права продавати будь-що зі свого господарства без дозволу полкового комітету. Комітет дізнавався, з яких причин продається той чи інший продукт, і якщо визнавав за потрібне, то дозволяв. Здебільшого не дозволяв або давав дозвіл із запізненням, коли продукт псувався або втрачав свою цінність.

Жінки не мали права народжувати вдома: відчуваючи наближення пологів, вони повинні були прибути до штабу. Доля хлопчиків була визначена «військовим обов'язком» і ставали на відповідний облік у 6 років (їх зараховували у резервний батальйон), і з того часу носили військовий одяг, а з 18 років переводилися у військові частини. Свідки тих часів звертають увагу на те, жінки чинили індивідуальний та колективний супротив («баб'ї бунти»). Очевидець, декабрист Арбузов, розповідає, як одна українка кинула свою дитину під колеса гармати, щоб йому згодом не бути військовим поселенцем.

Особливо наполегливо пручалося козацтво: у 1819 р в Чугуєві спалахнуло повстання, керувати придушенням якого прибув особисто Аракчеєв. Заарештовано і жорстоко покарано близько 2 000 повстанців (у тому числі 29 жінок були висічені різками)⁴. Старі солдати, що чинили спротив, вмирили під тортурами, й разом з тим, призивали своїх синів чинити опір, коли до них дійде черга постраждати. Були випадки, коли жінки кидали своїх грудних дітей під ноги коней, кричачи, що краще їм бути розчавленими, ніж страждати в новому рабстві. Відомо, що численні факти відчайдушного опору чугуївців у 1819 р. надихнули М. Гоголя на створення повісті «Тарас Бульба».

Отже, історичний фокус Чугуєва як військового поселення здатен висвітлити гендерні параметри меморіального простору міста.

⁴ Муравьев Н. «Записки» А. М. Муравьева [Электр. ресурс] / Н. Муравьев. – Режим доступа: <http://www.agitclub.ru/museum/decabrist/journal.htm>.